

практика является важным компонентом специальной практической подготовки в процессе которой у студентов формируются профессиональная и психологическая готовность к работе практического психолога, в частности с категорией детей «групп риска», что требует повышенного внимания. При прохождении психологической практики студенты привлекаются к индивидуальному сопровождению детей «групп риска», результатом чего выступает формирование необходимых профессиональных умений в работе с ними, закрепляются теоретические знания и происходит развитие профессионально значимых качеств личности психолога.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, практический психолог, профессиональная практика, ребенок «группы риска», содержание обучения, профессиональные качества и умения.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2015

УДК 159.923.32

Л. М. ДЕЙНИЧЕНКО

м. Слов'янськ

deynichenkol@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

На основі теоретичного аналізу психологічної літератури з проблеми дослідження, розкрито різноаспектний характер духовності. У психологічному розумінні авторкою, духовність розглядається як форма активності людини, як діяльність, що сприяє розвитку людини – фізичному, емоційному, ментальному, соціальному. Духовні цінності є найвищими в ієрархічній ціннісній структурі.

У статті також проведений порівняльний аналіз підходів до вивчення феномену духовності та розглянуті основні компоненти духовного розвитку особистості.

Ключові слова: духовність, духовний потенціал, ціннісні орієнтації, духовний розвиток особистості.

У сучасному суспільстві зі зростанням науково-технічного й виробничого потенціалу людства, підвищенням здатності людини впливати на стан навколишньої дійсності й на кардинальні умови власного існування все більш важливішими стають моральні та духовні виміри особистості. На сьогодні визначальними для людства та окремої особистості мають стати цінності моралі й духовності. Тому особливого значення набуває вдосконалення внутрішнього світу людини, про що свідчить віднесення проблеми духовності до найвагоміших у нашому суспільстві.

Проблема духовності є порівняно новим предметом вивчення в сучасній психології. Дослідження психології духовності у вітчизняній науці здійснювали М. Боришевський, Б. С. Братусь, Ф. Є. Василюк, В. П. Зінченко, М. В. Савчин, В. І. Слободчиков; проблему духовної природи людини було відображено у працях Г. О. Балла, І. Д. Беха, М. Боришевського, В. Киричука, С. Д. Максименка, Е. О. Поміт-

кіна. Проте аналіз літератури показав, що в психології феномен духовності вивчено недостатньо, немає єдиної психологічної концепції духовності особистості.

Метою статті є аналіз найбільш поширених методологічних напрямків дослідження цього феномену; обґрунтування деяких теоретичних концепцій, присвячених проблемі духовного розвитку особистості; висвітлення та аналіз різних підходів до розуміння феномену духовності особистості; розкриття основних складових духовного розвитку особистості.

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що проблема духовності повинна починатися зі з'ясування онтологічного змісту, бо духовність – явище винятково таємниче, недоступне науковому вивченню. Звернення психологічної науки до духовності як реального предмета дослідження відкриває перед психологією «перспективу стати справжнім лідером у системі наук про люди-

ну» [5, 382]. Стверджується, що окреслена проблема охоплює цілу низку понять: дух, душа, духовність, духовний світ тощо. Проблема духовності передбачає з'ясування гносеологічного та логічного сенсу цих понять.

У працях деяких психологів і філософів висвітлюється думка про дух як принципово новий рівень буття цілісної людської істоти, що якісно відрізняється від поняття психіки. Тим самим стверджується, що дух є не просто вищою формою психічного, він є надпсихічною категорією, яка має особливий онтологічний статус [4]. У такому випадку можна говорити лише про взаємозв'язки духовного та психічного життя, і як результат виникає сумнів щодо можливості аналізу духовності в межах методології психологічної науки.

Інша думка, прихильники якої визначили духовну сферу як вищий рівень психічного, дозволяє говорити про духовність і її прояви як про вищі психічні функції. За такого розуміння духовності основна методологічна проблема її дослідження піддається розв'язанню. Будь-яка система наукової психології, навіть суто матеріалістична, уже включає духовний вимір. Духовним у будь-яких проявах людської психіки є те, що робить її суто людською, на відміну від сфери біологічного й інстинктивного, що також є в людині. Розуміючи духовність у такому ключі, досягнути духовну сутність людини можна, розглядаючи такі її психічні утворення, як абстрактне мислення, соціальні та моральні почуття, пошукові або творчі процеси, й особливо – ієрархію мотивів, спрямованість особистості, світогляд, ціннісні орієнтації [4]. Отже, духовність, знаходячи себе в усіх особистісних проявах, у поведінці та діяльності людини, може виступити об'єктом і предметом наукового пізнання.

Так, психоаналітик А. Адлер відкрив існування прихованих сил душі, що спрямовують її еволюцію до духовної досконалості. Розвиток особистості розглядається як реалізація її життєвого ідеалу, у індивіда є потреба спрямовувати розвиток властивих йому сил і можливостей до деякої кінцевої мети – досконалості. Проте для А. Адлера залишилося відкритим питання, яким є ідеал досконалості в духовному вимірі.

К. Хорні обґрунтувала наявність у людини «прагнення до самореалізації», що є істинною людською потребою в самореалізації. Прагнення до самореалізації вимагають від людини прояву її творчих сил, які за своїм психологічним змістом близькі до духовності. Із позиції гуманістичної психології основи досконалості закладені в самій природі людини, у несвідомому. Так, Е. Фромм не тлумачить природу людини яку треба приймати за аксіому, а досконалу поведінку людини відзначає через ідеали свободи, справедливості, любові [7].

У сучасній психології проблема духовності відноситься до проблем, які відображають кризу «методологічного плюралізму». Зіткнувшись із дефіцієнтністю як природно-наукової, так і гуманітарної парадигми в поясненні психічного світу, психологія знов звернулася до власне людського в людині, до усвідомлення всіх складних взаємовідношень її нерозривного зв'язку зі світом. Пошуки деякого спільного знаменника знов поглибили інтерес до таких одиниць аналізу психічного світу людини, як «сенс», «переживання», «значення», «самозвеличення», «індивідуація», «цінність», «символ», «образ світу», «Я-концепція», «саморозвиток», що відображають взаємозв'язані сторони життєтворчості і її духовної складової. Духовність не відноситься до понять, які мають закріплений категоріальний статус у психологічних словниках й енциклопедіях, хоча її використання в текстах із психології особистості представлено досить широко.

Духовність, у загальному розумінні, це сукупність проявів духу у світі та в людині. У соціології, культурології, а також у публіцистиці «духовністю» часто називають ті засади суспільства, що проявляються у вигляді моральних цінностей та традицій, зосереджених, як правило, у різноманітних релігійних ученнях та практиках, а також у художніх образах мистецтва. Духовність також можна розуміти, як внутрішню мотивацію, реальні цілі та відношення, які можуть бути приховані зовні.

Підкреслюючи важливість духовності в становленні, функціонуванні й розвитку особистості, дослідники Б. С. Братусь, В. П. Зін-

ченко, Ф. Є. Василюк, В. І. Слободчиков та ін. розробили основи духовної психології як особливої форми знання про становлення суб'єктності людини. Розкриваючи різні аспекти духовності, дослідники одностайно розглянули її як суто людську характеристику, що відрізняє людину від тваринного світу розвитком спрямованості та самосвідомості. Автори однієї з перших серйозних праць, присвячених духовності, В. І. Слободчиков та Є. І. Ісаєв, визначили духовність як специфічно людську властивість психіки, «зв'язану з відкриттям самоцінного, очевидного й необхідного сенсу власного існування» [15]. Згідно з цією думкою, дух є вищим, якісно новим рівнем індивідуального психічного життя, досягнувши яке він набуває особливих, тільки для духовного рівня, якостей морального порядку.

Як специфічно людську якість, що характеризує мотивацію і смисл поведінки особистості, трактували духовність А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський: духовність є позицією ціннісної свідомості, характерного для всіх її форм – моральної, політичної, релігійної, естетичної, художньої, проте особливо суттєвою вона є у сфері моральних відносин [9].

А. А. Андрушкевич, досліджуючи першопричини духовно-етичного здоров'я, писав, що духовність виражає, передусім, етичні, справедливі початки суспільного життя, свободу думки, моральні норми поведінки в суспільстві, ставлення людини до добра і зла. Вона є компонентом світогляду людини, фрагментом її знання. Під духовністю людини розуміється її здатність розрізняти й вибирати дійсні етичні цінності й підпорядковувати їм свої вчинки, поведінку, спосіб життя.

Представляє інтерес і розуміння А. А. Андрушкевичем духовності як реалізації свободи волі, що втілює в собі сутнісну якість людини. Підкреслимо, що духовність людини найяскравіше виявляється у виборі ідеальних етичних цінностей. Вибір же справжніх цінностей і способи включення їх у процеси регуляції поведінки й діяльності людини приводяться в дію людською волею. Звідси висновок, що кожній людині на її шляху отримання духовності потрібен власний досвід випробування

не лише позитивних, але й помилкових цінностей, щоб потім на основі їх порівняння пізнавати й вибирати тільки дійсні етичні цінності й керуватися ними у своїй життєдіяльності. Отже, управління волею, вирощення її, напрям на вибір цінностей, підпорядкування свого способу життя в сукупності утворюють комплекс духовних здібностей людини [7].

У праці А. Я. Канапацького духовність визначено як сутнісну межу людини, що зумовлює її буття і що затверджує людину в її «онтологічній істинності». Узагальнюючи представлені в психологічній літературі визначення духовності, автор характеризував її як складно-організаційну цілісність, таку, що само розвивається, і відкриту систему, представлену соціально-психологічними утвореннями, соціальною активністю, здібностями й потребами, душевними й інтелектуальними станами, орієнтацією на розв'язання смислових проблем, прагненням до вищого ідеалу і сфери трансцендентального [3].

Згідно з думкою А. Я. Канапацького, духовні властивості особистості пов'язані як зі свідомістю, так і з несвідомою сферою. Так, совість і любов як аксилати, що змістовно входять у тезаурус індивідуалізованих цінностей духовності, укорінюються в інтуїтивних глибинах несвідомого, а не у сфері розсудливо-раціонального. Духовність – це стійке, по суті, рухомо-динамічне, за характером, і нелінійне, за системною організацією ієрархічного взаємовпливу і зв'язків всіх елементів духовної реальності, ідеально-сміслової освіта, здатна справляти на людину особливі враження й перетворення. Духовне життя регулюється образом етичного абсолюту; це живе, діяльне життя, що характеризується прагненням стати цим абсолютом і що не досягає цієї мети внаслідок того, що це прагнення, за своєю суттю, нескінченне. Теоретична модель онтологічної системно-структурної організації духовності людини представлялася А. Я. Канапацьким у вигляді сполучення субстанції духовності з її проявами, де дух як субстанція, що є підставою, ядром духовності і її внутрішньою енергією, екзистенцірує на метафізичній вертикалі, імпліцируючи ієрархічні рівні духовного розвитку його носія – людину.

Саме духовність дає можливість людині усвідомити себе часткою єдиного цілого – людської спільноти, природи, Усесвіту. Виходячи з цього, Е. О. Помиткін визначав духовність як специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням загальної єдності та зумовлює прагнення особистості до гармонії внутрішнього й зовнішнього світу, спрямовує її до утвердження й реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра й Істини.

Досліджуючи духовні характеристики особистості, Е. О. Помиткін зауважив, що духовність розподіляється в усіх підструктурах особистості (комунікативній та інтелектуальній сферах, спрямованості, характері, самосвідомості особистості, її духовному досвіді і психофізіологічних якостях), а її загальна сумарна характеристика може ідентифікуватися як духовний потенціал. Духовний потенціал особистості характеризує вищий ступінь самоорганізації людини, який позначається високим рівнем її свідомості й самосвідомості, спрямованістю на загальнолюдські духовні ідеали й цінності, а також розвиненими вольовими якостями [7].

Духовність розглядається як форма активності людини, як діяльність, що сприяє розвитку людини – фізичному, емоційному, ментальному, соціальному. Головним змістом духовності, на думку С. М. Возняка, є вибір людиною власного образу, своєї долі й соціальної ролі, творення самої себе за зразком вищих абсолютів.

Більшість вітчизняних психологів тлумачила духовність як феномен, стрижнем якого є система цінностей людини (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, З. С. Карпенко, О. В. Киричук, О. П. Колісник, Н. О. Кордунова, В. П. Москалець). Так, М. Й. Боришевський, розглядаючи духовність як одну із суттєвих характеристик особистості, визначив її як багатовимірну систему, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, у яких віддзеркалюються її найактуальніші морально релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до довкілля, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності.

М. Й. Боришевський пов'язав духовність із мораллю, зокрема з такими цінностями як

справедливість, відповідальність, чесність. У систему цінностей, у контексті яких функціонує духовність і які детермінують процес духовного становлення особистості, М. Й. Боришевський включив естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні, валеологічні, громадянські цінності [2]. Говорячи про духовність людини, маємо на увазі, передусім, її етичний лад, здатність керуватися у своїй поведінці вищими цінностями соціального, суспільного життя, проходження ідеалам істини, добра і краси. У певному значенні й наша спроба дослідження феномену духовності в структурі розвитку особистості може розглядатися як вихід на повноту й цілісність розуміння психологічної (суб'єктивною) реальності людини [2].

Духовні цінності є найвищими в ієрархічній ціннісній структурі. Вони справжній зміст життя, суб'єктивне надбання особистості, вони віддзеркалюють ставлення особистості до світу, окреслюють її життєтворчість, впливають на спосіб існування, спонукають і регулюють життєдіяльність особистості, є основою перетворення її внутрішніх можливостей в моральну поведінку та вчинки.

У межах цієї проблематики важливо розглянути ще одне поняття, нерозривно пов'язане з феноменом духовності, поняття духовного розвитку особистості. Духовний розвиток є процесом розкриття когнітивно-інтелектуального, чуттєво-емоційного, вольового, креативного потенціалів, здійснення якісних і кількісних змін у ціннісних орієнтаціях особистості через гармонію психічної сфери, подолання відчуження від природи, соціуму, самої себе, через усвідомлення їх всезагальної єдності [3].

На думку Е. О. Помиткіна, духовний розвиток є процесом самоідентифікації особистості з власним духовним «Я», у процесі якого людина підпорядковує свою біологічну та соціальну природу духовним ідеалам, цінностям і смислам, набуває духовного досвіду. Під час духовного розвитку відбувається усвідомлення єдності Буття, життєвої місії та прийняття відповідальності за зміст свого життя й результати діяльності. Орієнтирами на шляху духовного сходження особистості є ідеали, цінності й смисли [7, 153].

Ціннісні орієнтації забезпечують саморегуляцію діяльності людини, що полягає в її здатності свідомо розв'язувати завдання, що стоять перед нею, здійснювати вільний вибір учинків, затверджувати своєю діяльністю ті чи ті соціально-етичні цінності. Ядром етичної свідомості, згідно з автором, є етичні переконання, етичні цінності, ціннісні орієнтації, а змістом – етичні якості, етичні здібності, етичні потреби й мотиви [7].

Отже, вітчизняними дослідниками, які дотримувалися традиційних концепцій і парадигм психології, духовність найчастіше розглядалася як прижиттєве утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, пов'язане з її сумлінням, що включає загальнолюдські цінності. Духовність пов'язується з моральністю людини, сенсом її життя. Деякі дослідники вважали, що виникнення духовності зумовлене соціальними впливами.

Аналіз основних теоретичних положень та наявних думок на психологічний зміст духовності і процесу духовного розвитку особистості дав можливість створити систему характеристик цих понять:

- духовність має ціннісно-орієнтаційну природу і є інтегрованою якістю особистості;
- духовність є сферою індивідуальної репрезентації та творчої, вільної реалізації особистості;
- духовність є смислотворчим центром, який задаючи мету розвитку особистості, скеровує її на шляху до цієї мети;
- духовний розвиток особистості є інтегративним комплексом чинників психічного розвитку особистості в цілому, що здійснює безпосередній визначальний вплив на розвиток та функціонування всіх психічних сфер людини;
- духовний розвиток, обумовлений біологічними та соціальними чинниками, передбачає прояв власної активності людини, спрямованої на самопізнання, самовизначення й самовдосконалення.

На основі аналізу проблем духовності на рівні цивілізації, суспільства та окремої людини М. В. Савчин дійшов до висновку про необхідність формулювання нової парадигми та психологічної практики. Головними тезами духовної парадигми є: 1) духовне не зводиться до психічного, як стверджує більшість

дослідників проблеми; 2) духовне є трансцендентним за походженням та іманентним за існуванням, в особистості є не лише глибини, але й вершини; 3) духовне проявляється у відповідних духовних станах; 4) будучи визначальною суттю людини, духовне відкриває причинний ряд (є причиною всіх причин), зумовлюючи її головні переживання, думки та поведінку; 5) духовне фундаментально й позитивно впливає на всі аспекти особистості та соматичку людини.

Нові вимоги до психологічної практики, психотерапії зумовлені новими соціально-економічними умовами, а головною її спрямованістю є сприяння реалізації людиною власного потенціалу для творення добра й боротьби зі злом.

На основі аналізу літератури з проблеми дослідження розкрито різноаспектний характер духовності. Проведено конструктивний аналіз феномену «духовності особистості» у різних теоретичних дослідженнях. Перспективними, на наш погляд, можуть стати такі напрямки роботи, як подальше дослідження детермінант й умов розвитку духовної сфери особистості. Визначення індикаторів духовного потенціалу особистості в процесі розвитку.

Список використаних джерел

1. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1 (14). — С. 144—150.
2. Киричук В. В. Стимулювання духовно-катарсичної активності обдарованих підлітків / В. В. Киричук // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 12. — С. 15—24.
3. Климишин О. І. Психологічні особливості розвитку духовності старшокласників у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук / О. І. Климишин. — Івано-Франківськ, 2004. — 20 с.
4. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии / А. Лихачев // Московский психотерапевтический журнал. — 2005. — № 3. — С. 20—50.
5. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Е. О. Помиткін. — К. : Наш час, 2007. — 280 с.
6. Савчин М. В. Духовний потенціал : монографія / М. В. Савчин. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. — 508 с.
7. Слободчиков В. И. Реальность субъективного духа / В. И. Слободчиков // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб., 2001. — 382 с.
8. Шандриков В. Д. Духовные способности / В. Д. Шандриков // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб., 2001. — 420 с.

L. DEINICHENKO

Slavyansk

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF SPIRITUALITY OF THE INDIVIDUAL IN PSYCHOLOG

Based on the theoretical analysis of the psychological literature on research revealed various aspects of spiritual nature. In psychological understanding of the author, spirituality is seen as a form of activity of the individual, as activities, which promotes for the physical, emotional, mental, social development of human.

In hierarchical value structure the spiritual valuables are highest. In the article also carried out a comparative analysis of approaches to the study of the phenomenon of spirituality and the basic components of personal development.

Key words: spirituality, spiritual potential, value orientation, intellectual development of the individual.

Л. Н. ДЕЙНИЧЕНКО

г. Славянск

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

На основе теоретического анализа психологической литературы по проблеме исследования раскрыт разноаспектный характер духовности. В психологическом понимании автором, духовность рассматривается как форма активности личности, как деятельность, которая содействует развитию человека – физическому, эмоциональному, ментальному, социальному. Духовные ценности являются наивысшими в иерархичной ценностной структуре.

В статье так же проведен сравнительный анализ подходов к изучению феномена духовности и рассмотрены основные компоненты духовного развития личности.

Ключевые слова: духовность, духовный потенциал, ценностные ориентации, духовное развитие личности.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2015

УДК 159.9:316.6

Л. Д. ЗАГРАЙ

м. Івано-Франківськ

todoriv_larisa@i.ua

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТІВ «СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ» У СТУДЕНТІВ

У статті аналізується проблема дослідження гендеру у соціокультурному контексті. Обґрунтовується необхідність нової методології дослідження гендеру – соціального конструктивізму. Акцентується увага на дослідженні гендерної моделі світу, яка тлумачиться як континуальна система концептів, смислів, які конструюються у процесі міжособистісної взаємодії в певному контексті в результаті інтерпретації. Пропонується методика дослідження конфігурації системи концептів «ставлення до світу» у студентів. Висвітлюються різні конфігурації системи концептів «ставлення до світу» у юнаків та дівчат отримані в результаті застосування факторно аналітичної процедури.

Ключові слова: гендер, гендерна модель світу, індивідуальна система значень, інтерпретація, концепт, система концептів «ставлення до світу».

Існують різні підходи у психологічній науці, в яких актуалізуються питання психології чоловіка і жінки. Переважно акцентується увага в таких дослідженнях на відмінностях між чоловіками і жінками, які в одних теоріях пояснюються біологічними чинниками, в інших соціальними чи психологічними. Однак

жодна із цих теорій не відповідає запитам сучасності, оскільки не може пояснити існування різних гендерів у різних культурах, спільнотах, субкультурах.

Нове «Я» є рухливим, плинним, таким, що відчуває на собі вплив інших і не поспішає створювати свій індивідуальний образ «Я»,